

davce i ostale koji žele dobiti dublji uvid u razumijevanje motivacije rada, čime će ne samo usvojiti dio znanja potrebnih za dobro upravljanje ljudskim potencijalima, nego i primiti spoznaje koje su u razvijenim zemljama dio uobičajene menadžerske kulture. Spoznaje iz knjige, poglavito one koje se odnose na kulturu učenja i odljev mozgova, bile bi za početak dobar poticaj za promjenu ponašanja aktera mnogih naših ključnih institucija i priprema za ulazak u "društvo znanja". Uvjereni smo da će ovo nadasve vrijedno djelo biti na korist mnogim generacijama studenata, ali i poticaj znanstvenicima za nova istraživanja.

Mirjana Adamović Topolčić

Siniša Zrinščak

SOCIOLOGIJA RELIGIJE: HRVATSKO ISKUSTVO

Pravni fakultet, Zagreb, 1999, 235 str.

Knjiga Siniše Zrinščaka *Sociologija religije – hrvatsko iskustvo* pregled je teorijskog i metodologijskog razvoja sociologije religije u Hrvatskoj. Autor je obuhvatio razdoblje od 1945. do 1990. godine koje je po mnogome bilo specifično, te je presudno utjecalo na razvoj ove grane sociologije. Naime, u to se vrijeme Hrvatska nalazila u sastavu socijalističke jugoslavenske federacije u kojoj je dominantna bila komunistička ideologija, temeljena na teorijskim postavkama "klasika marksizma". Kako sam autor ističe, spomenuta ideologija odredila je odnos društva ne samo prema sociologiji religije, nego i prema Crkvi i religiji uopće. Ujedno, ovakve povijesne i društvene okolnosti okvir su unutar kojega Zrinščak traga za *ograničavajućim*, odnosno *poticajnim* čimbenicima koji su modelirali "korpus" hrvatske sociologije religije.

U prvom poglavlju pod naslovom *Teorijsko-metodologijska propitivanja* detaljno se obrazlaže pristup istraživanom problemu, koji obilježavaju tri kriterija. Prvi kriterij odnosi se na određivanje *predmeta analize*. Naime, u godinama nakon Drugog svjetskog rata sociologija u Hrvatskoj tek se počinje razvijati kao samostalna disciplina, što komplicira pristup problemu. Stoga Zrinščak smatra kako, uz eminentno sociološke radove, u obzir treba uzeti i doprinose koji su dolazili iz drugih (srodnih) disciplina i koji su znatno utjecali na razvoj sociologije. Druga dva kriterija odnose se na pristup raspoloživom sociologijskom materijalu: prvi kriterij je *sociološka samodeklaracija*, a drugi *sociologijska metoda*. Prema Zrinščaku, sociološka samodeklaracija podrazumijeva osobnu percepciju autora koji znanstveno proučava religiju, odnosno način na koji on doživljava i svrstava svoj rad. Sociologijsku metodu, kao drugi kriterij, autor promatra nešto šire, odnosno kao "...pristup predmetu rada iz perspektive sociologije kao posebne društvene znanosti." (str. 8). Na kraju ovoga poglavlja donosi se sažet i iznimno koristan pregled razvoja sociologije religije u svijetu, od njenih početaka do danas. Posebno želimo upozoriti na prikaz aktualne teorijsko-metodologijske situacije, u kojemu Zrinščak izdvaja doprinose *E. Barker*, *R. Starka*, *L. Iannaconnea*, *J. Casanova* i *A. Greeleya*. Tekuće rasprave vodećih sociologa religije uglavnom su vezane uz osporavanje *sekularizacijske teorije*, koju mijenja nova paradigma, a koja je najbliža *teoriji racionalnog izbora*, odnosno *ekonomističko-tržišnoj teoriji*.

U drugom poglavlju pod naslovom *Sociologija religije u Hrvatskoj: čimbenici razvoja* prvo se raščlanjuje društveno-politički kontekst unutar kojega se razvijala hrvatska sociologija religije. Ovdje se detaljnije analizira odnos Crkve i države i konstatira se postojanje specifične dinamike u tom odnosu. Naime, država i Crkva mijenjale su svoju politiku i svoje međusobne odnose shodno promjenjivim povijesnim i društvenim okolnostima. Pomnom raščlambom spomenutih okolnosti autor je izdvojio nekoliko različitih tipova državnih, partijskih i crkvenih politika karakterističnih za određeno razdoblje. Ovo

poglavlje zasigurno će biti nezaobilazno u svakoj budućoj analizi odnosa Crkve i države u Hrvatskoj od 1945. do 1990. godine, kako zbog korisnih izvora tako i zbog vrijednih zapazanja autora i nijansiranog pristupa ovoj složenoj problematici.

U drugom dijelu ovoga poglavlja raspravlja se o nastanku i razvoju sociologije kao zasebne znanstvene discipline u Hrvatskoj te o počecima sociologije religije i autorima koji su započeli djelovati na tom području (*O. Mandić, J. Fiamengo, E. Ćimić, S. Vrcan, Š. Bahtijarević, J. Jukić* i drugi). Treba svakako upozoriti i na pregled važnijih istraživanja i rasprava objavljenih u Hrvatskoj u promatranom razdoblju, kao i na podatke o nakladništvu u oblasti sociologije religije. Isto tako dan je koristan pregled o učestalosti pojavljivanja radova o religiji u pojedinim domaćim stručnim časopisima.

Treće poglavlje *Autorski likovi hrvatske sociologije religije* središnji je dio knjige u kojem je predstavljena zahtjevna analiza autorskog doprinosa vodećih hrvatskih sociologa (i sociologinja) religije: *Š. Bahtijarević, E. Ćimića, N. Dugandžije, J. Jukića, Lj. Plačka* i *S. Vrcana*. Obradeni su najvažniji teorijski i metodologijski radovi spomenutih autora, što je zahtijevalo ne mali napor i pomno iščitavanje zahtjevnih opusa. U svakom slučaju, velika je vrijednost ovoga poglavlja u činjenici da su na jednom mjestu predstavljena eminentna imena hrvatske sociologije religije i da su prilično detaljno i sociološki pedantno izložena središnja mjesta njihova doprinosa. Isto tako, više je nego uspješno izvedena klasifikacija raspoloživoga autorskog materijala, odnosno uočavanje teorijskog i metodologijskog usmjerenja pojedinog autora. Zrinščak je znalacki atribuirao njihove radove, sukladno teorijskim pravcima prisutnima u suvremenoj sociologiji, odnosno sociologiji religije.

U četvrtom, posljednjem poglavlju knjige naslovljenom *Fenomen religije u Hrvatskoj sociologijskoj perspektivi* autor daje kritički osvrt na povijesni razvoj hrvatske sociologije religije, izdvajajući nekoliko bitnih problema koji su presudno utjecali na njezino formiranje.

Prvi problem vezan je uz znanstveni status sociologije religije i pitanje odnosa prema marksizmu i ateizmu, gdje Zrinščak upozorava kako su "...marksizam i ateizam... bili mnogobrojnim nitima vezani uz hrvatsku sociologiju religije." (str. 163). Međutim, taj je odnos prošao kroz različite mijene, koje pomnom promatraču otkrivaju tijesnu povezanost između društvenih i političkih okolnosti s jedne, te slobodnijega pristupa istraživanju religije (u najširem smislu), s druge strane. Iako se može kazati kako je tijekom vremena, usprkos nepovoljnom ideološkom okruženju, "govor o religiji" bivao sve slobodniji, on nikada nije mogao prijeći određene granice koje je postavio društveni sustav i dosegnuti punu istraživačku i teorijsku slobodu. Bez obzira na tu činjenicu mnogi su autori marksističke provenijencije sami pomicali spomenute granice, relativizirajući u prvom redu pojmove *ateizma* i *materijalizma* (*E. Ćimić, N. Skledar* i *Đ. Šušnjić*). Značajan doprinos dao je i splitski sociolog *S. Vrcan* koji se svesrdno zalagao za shvaćanje sociologije kao *kritičke*, a ne *legitimirajuće* znanosti. S ovog polazišta Vrcan je pristupao glavnim suvremenim teorijskim pravcima u sociologiji, suprotstavljajući se onima koji su religiju shvaćali kao bitan, vječan i univerzalan fenomen.

Drugi problem je dijalog između kršćana i marksista, što je bila jedna od glavnih tema hrvatske sociologije religije. Na intenzitet i glavna obilježja dijaloga djelovale su, prema Zrinščaku, dvije okolnosti. Prva je vezana uz svjetska gibanja koja su se zbivala od euforičnih 60-ih godina, preko stagnirajućih 70-ih i djelomice 80-ih, što je dovelo do postupnog teorijskog i dijaloškog smirivanja. Druga okolnost je prema svojoj naravi ograničavajuća, jer se dijalog odvijao u uvjetima u kojima nije postojalo istinsko do kraja razvijeno pluralističko društveno ozračje.

Sljedeći problem vezan je uz teorijsko-metodologijski pristup religijskom fenomenu, gdje se kritički valoriziraju doprinosi najistaknutijih autora s područja sociologije religije u Hrvatskoj. Analiza je pokazala kako je "...veliki pomak napravljen onim nastojanjima koja su religiji prilazila kao jednom bitnom segmentu kulture, tj. onome sklopu

društvenog života koji je polako izmicao društvenom redukcionizmu.” (str. 192).

Četvrti problem je analiza odnosa religije i društva koju autor promatra kroz nekoliko sukcesivnih, ali bitno povezanih pitanja. Prvo je pitanje utjecaj društvenog sustava na status pojedinih društvenih grupa, o kojem se kod nas nije sustavno raspravljalo. Naime, čitavo su se vrijeme dobiveni podaci tumačili *modernizacijsko-sekularizacijskom paradigmom* koja se u nekim slučajevima povezivala s marksističko-atheističkom pozicijom. Drugo pitanje odnosilo se na složen i višedimenzionalan odnos između Crkve i države gdje se, prema autoru, uvijek iskazivao “...ambivalentan odnos, oličen u pokušaju zaobilaznja posebno politiziranih diskusija, kao i u nastojanju kritičke participacije u njima.” (str. 197). Treće pitanje vezano je uz sociološku interpretaciju društvenog razvoja, odnosno naravi nazočnih modernizacijskih procesa. Ovdje se u gotovo svim slučajevima istraživačka pozornost ograničavala, s jedne strane, na odnos između razvoja samoupravljanja i socijalističkih društvenih odnosa te modernizacijskih procesa poput urbanizacije i industrijalizacije, s druge strane. Posljednje pitanje koje je obilježilo hrvatsku sociologiju religije u svezi je s promjenom religijskih oblika, koja podrazumijeva povezanost između društvenih promjena i načina izražavanja religije (što je eminentno sociološki problem).

Svoju poticajnu raspravu Zrinščak zaključuje dugo prisutnim prijedorima o sekularizaciji, odnosno revitalizaciji religije u suvremenom svijetu te doprinosom domaćih autora ovoj problematici. Empirijska istraživanja provedena krajem 60-ih i 70-ih godina bila su temeljena na konceptu sekularizacije koja se razvija usporedo s razvojem racionalne kulture i racionalno uređenih društvenih odnosa, odnosno s razvojem modernog svijeta. Ovakav pristup korišten je u istraživanjima Š. Bahtijarević i S. Vrcana. Druga skupi-

na autora (E. Ćimić, Đ. Šušnjić, J. Jukić) bila je mnogo suzdržanija prema fenomenu sekularizacije i promicala je više diferenciran pristup religiji. Usporednom analizom pristupa sekularizaciji S. Vrcana i J. Jukića Zrinščak pokazuje u kolikoj su se mjeri razlikovala ova dva pristupa koji su sa suprotnih stajališta ocjenjivali aktualne religijske promjene u nas i u svijetu.

Raspravu o ovom problemu Zrinščak zaključuje razmišljajući kako se teorija sekularizacije danas ne može braniti bez dvaju preduvjeta. Prvo, sekularizacija nije ni sveobuhvatan ni sveprožimajući proces niti je proces determinističkog utjecaja. I drugo, ona “...nije točka s koje će se promatrati i vrednovati svi procesi religijskih promjena suvremenog svijeta.” (str. 215). Stoga se sekularizacija danas suočava s dvama izazovima: s teorijskim pokušajem koji dinamiku religijskoga u zapadnim društvima tumači pluralističkom teorijom slobodnih društveno-tržišnih uvjeta koji stimuliraju religijski rast te s postmodernim procesima koji donose niz raznovrsnih religijskih promjena, a koje sekularizacijska teorija ispušta iz vidokruga.

Na koncu ovoga prikaza možemo kazati kako je Zrinščak uspješno obavio jednu zahtjevniju zadaću, osvjetlivši iz više različitih kutova gotovo polustoljetni razvoj hrvatske sociologije religije. Iako je do izlaska ove knjige objavljeno nekoliko vrijednih studija koje su se bavile u prvom redu metodološkim dosezima u istraživanjima hrvatskih sociologa religije (A. Leburčić i E. Ćimić), Zrinščak je prvi načinio sveobuhvatan pregled, dopunjen vrijednom kritičkom analizom ne samo metodoloških, nego i teorijskih doprinosa. U svakom slučaju, ova će studija biti nezaobilazno štivo svakom domaćem sociologu religije, a osobito studentima koji će, čitajući Zrinščakovu knjigu, dobiti jasnu, zaokruženu i objektivnu sliku hrvatske sociologije religije do 90-ih godina.

Neven Duvnjak